

Ur KB:s samlingar

Digitaliserad år 2015

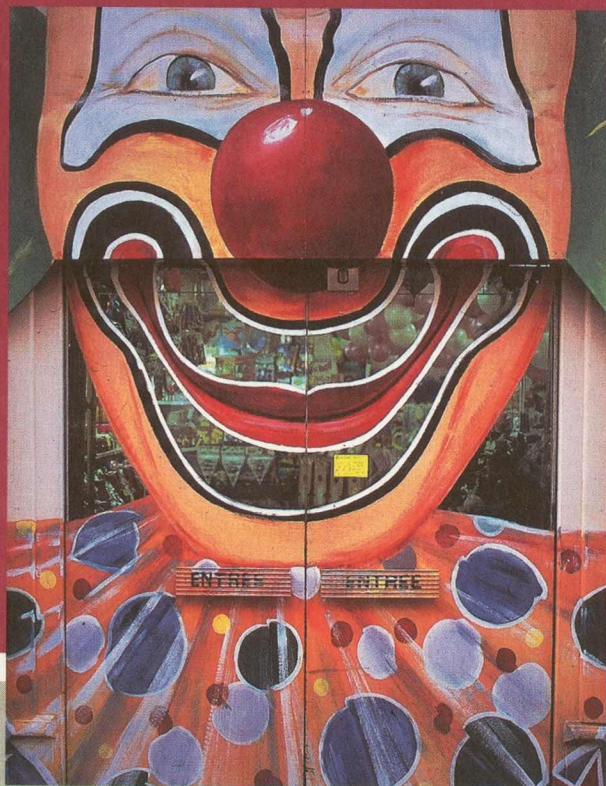
i Motala

Journalisternas avslöjanden och läsarnas etik

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 1998:63

En god affär i Motala

Journalisternas avslöjanden och läsarnas etik

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 1998:63

Ref 1.

Occ 51

En god affär i Motala

Journalisternas avslöjanden och läsarnas etik

Victoria Wibeck, Per-Anders Forstorp och Konstantin Economou Tema
Kommunikation, Linköpings Universitet

Efterord

Pär-Arne Jigenius Allmänhetens pressombudsman, PO

Demokratiutredningens skrift nr 2

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 1998:63

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst.

Beställningsadress: Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-690 91 91
Ordertel: 08-690 91 90
E-post: fritzes.order@liber.se
Internet: www.fritzes.se

Omslagsbild: Gerry Johansson, Bildhuset
Grafisk formgivning: Susan Nilsson, Jupiter Reklam AB
Elanders Gotab, Stockholm 1998

ISBN 91-38-20926-8
ISSN 0375-250X

Förord

De folkvalda dömdes i domstol, journalisten belönades med Stora Journalist-priset.

Varje stycke i Regeringsformens portalparagraf (RF 1:1) kom att aktualiseras av det politiska maktmissbruk och den brottslighet som hade ägt rum i Motala kommun:

All offentlig makt i Sverige utgår från folket.

Den svenska folkstyrelsen bygger på fri åsiktsbildning och på allmän och lika rösträtt. Den förverkligas genom ett representativt och parlamentariskt statskick och genom kommunal självstyrelse.

Den offentliga makten utövas under lagarna.

En för allmänheten tillsluten vanskötsel av deras förtroende kunde avslöjas tack vare att rättsreglerna om handlingars offentlighet och meddelarskydd togs i bruk av medborgare med civilkurage och journalister utom räckhåll för politikernas kontroll.

Men vad som var en seger för offentlighetens idé och praktik utgjorde samtidigt ett nederlag för andra delar av folkstyrelsen. Vad har exempelvis skett med kulturen i politiska partier när medlemmarna inte upptäcker eller revolterar mot ledarnas förskingring av förtroendekapital? Är det inte också deras tiggande som gör allt detta möjligt?

Ur Motala växer också frågor om den institutionella pluralism som ska förhindra, kontrollera, i värsta fall korrigera missbruk. Runtom i offentlig verksamhet blir kontrasten allt skarpare mellan de anställdas grundlagsfästa yttrande- och meddelarfrihet och deras tilltagande tystnad. Vidare skall ju revisorerna enskilt – det fordras inget majoritetsbeslut – kunna föra fram resultaten av sin granskning

till offentlig prövning Men är det en rimlig förväntan i ett avgränsat lokalsamhälle med närhet, beroende och kamratskap? Revisorerna är ju dessutom utnämnda av det fullmäktige, vars fögderi de skall granska.

Händelserna i Motala fokuserar även medierna. Tidningsläsning ingår i den medborgerliga normen i vårt land. Fyra av fem medborgare läser dagstidningar. Fastän den sociala segregationen i tidningsläsandet nu ökar något läser såväl hög- som lågutbildade fortfarande dagstidningar i mycket stor utsträckning.

I internationell jämförelse har Sverige en mycket stark och stabil lokalpress. Lokaltidningarnas journalister skapar därför några av de viktigaste förutsättningarna för opinionsbildning och ansvarsutkrävande. Just nu tycks de konkurrera med de förtroendevalda om folkets förtroende. Journalisternas formella anspråk kan samtidigt användas av politikerna för att legitimera sin maktställning – har vi inte en fri press, kanske? Därför är det viktigt att mediernas bevakning blir en realitet. De måste stå fria i förhållande till den politiska och ekonomiska makten. Om det finns flera medier, ökar chansen för en allsidig belysning där olika perspektiv kan brytas mot varandra. I Motala finns två lokaltidningar som under en tid hade olika värderingar av vad kommunledningen sysslat med.

Tidningars vittomfattande granskning har i alla tider lett till högst diskutabla försök av politikerna att näpsa och styra. Åtgärder av det slaget ventilerades i den svenska debatten sedan flera domstolar åren 1997 och 1998 friat makthavare från brottsmisstanke efter avslöjanden om vad som framstod som maktmissbruk. I stället för att reflektera kring hur överensstämmelsen mellan lagar och moral påverkar allmänhetens förtroende för de offentliga institutionerna drog somliga debattörer den felaktiga slutsatsen att medierna haft fel.

Därmed inte sagt att medier alltid har rätt. På grund av den betydelse vi såväl konstitutionellt som i den politiska vardagen tillmäter journalistiken och den makt den kommit att utöva i politiken behöver journalisters arbete och etik utsättas för oberoende granskning. Det sker i en växande forskning runtom på universitet och högskolor.

I det här debattinlägget försöker tre kommunikationsforskare bidra till en politisk förståelse av journalistiken för att se vad den betyder för det offentliga samtalet. Samtidigt som de ger ett erkännande till journalisten för viljan, modet och noggrannheten i maktgranskningen vill de dämpa lusten att heroisera den för att kunna klarlägga djupare liggande frågor kring journalistisk praktik och relationerna mellan politiker och journalister.

Forskarna vill föra ut ett antal principiella frågor till offentlig debatt. De resonerar kritiskt kring bl.a.

- objektiviteten i journalisternas ambition att återge verkligheten
- grunderna för journalisternas representantskap
- konkurrensen mellan olika slags revisioner och granskning
- en läsareetik med kunskap om hur media arbetar i förhållande till olika delar av ”publiken”
- förekomsten av alternativ till media för offentliga samtal om makt, politik och moral
- avslöjandenas politiska ekonomi.

Men, måste man återigen kritiskt undra, upphöjer sig inte forskarna i sin tur till det slags allvetande domare de kritiserar lokaltidningen för? Och med vilket slags legitimitet sker det i så fall? Forskarnas granskning av granskningen påkallar därför i sin tur en granskning. En sådan – med deras egna ord – konkurrens mellan olika slags revisioner blir en tillgång i den fria åsiktsbildningen.

I en kommentar till forskarnas debattinlägg försvarar Allmänhetens pressombudsman (PO) Pär-Arne Jigenius den journalistiska delen av Motalaaffären utifrån en stark tilltro till journalistikens demokratiska funktion. Han ifrågasätter också forskarnas tes om de politiska avslöjandenas finansiella lönsamhet. Han observerar dessutom att i detta fall jagade journalisterna inte i flock, i varje fall inte från början.

Demokratiutredningen har till uppgift att analysera den svenska folkstyrelsen inför 2000-talet. En av huvudfrågorna, som också kommer att belysas i en omfattande antologi, gäller mediernas roll för det offentliga samtalet.

Kan man utan att ifrågasätta vare sig tingsrättens dom eller Publicistklubbens prisutdelning ändå kritiskt reflektera över det journalistiska arbetet? Det är utredningens förhoppning att det skall vara möjligt. Genom att ge spridning åt dessa inlägg skulle det offentliga samtalet om den svenska folkstyrelsen kunna berikas, till gagn också för kommitténs senare analyser.

Kommitténs ledamöter har inte tagit ställning till inläggen utan varje författare ansvarar själv för sitt bidrag.

Erik Amnå

Huvudsekreterare

Innehåll

En god affär i Motala

Journalisternas avslöjanden och läsarnas etik

Victoria Wibeck, Per-Anders Forstorp och

Konstantin Economou..... 9

Efterskrift

Affären i Motala – en vinst för demokratin

Pär-Arne Jigenius 45

En god affär i Motala

Journalisternas avslöjanden och läsarnas etik¹

Victoria Wibeck, Per-Anders Forstorp och Konstantin Economou
Tema Kommunikation, Linköpings Universitet

Affären som "upptäckt" eller "skapad"

Den 12 oktober 1995 har Motala Tidning nyligen fått en ny chefredaktör. Hon får ett inbjudningskort med kommunens vapen från kommunfullmäktiges ordförande Sölve Conradsson, som ska ordna en smokingmiddag. Hennes första tanke är att tacka ja, men sedan ändrar hon sig och lämnar uppdraget att granska det hela till kommunreportern Britt-Marie Citron. Den 7 november kommer den första artikeln i Motala Tidning. Rubriken lyder: "Sölve hyrde bil på semestern – betalade med kommunens kort". I en intervju erkänner Conradsson att detta faktiskt har hänt en gång och att det var fel. Kommunrevisionen har startat en granskning av de ledande kommunpolitikernas kontokort...

I det ständiga flöde av nyheter, tips, information, idéer och inbjudningar som utgör redaktionens arbete vid Motala Tidning väljer kommunreportern att gå vidare med inbjudningen till smoking-

¹ Texten bygger vidare på Victoria Wibecks magisteruppsats (1997) *Att skapa en "affär". Legitimering, lokal kontext och granskningens dramaturgi. En studie av "Motalaaffären" ur ett kommunikativt perspektiv*. Magisteruppsats 1997:6, Tema Kommunikation, Linköpings Universitet.

middagen. Varför? Vad var det som gjorde just denna så speciell, vad var det i denna så sedvanliga inbjudan till samkväm mellan politiker och journalister som var annorlunda än tidigare? Var det någonting i det politiska klimatet i Motala som förändrats, var det den nya chefredaktören som kunde vara mer fri gentemot de lokala inarbetade relationerna – var det tidningens känsla för medborgarnas tolerans eller var det ett annorlunda journalistiskt sätt att arbeta, ett nytt offentligt publicitetsklimat?

Britt-Marie Citron: ”Så hon (chefredaktören) sa till mig att nämen å, skriv nu inte om den här festen, sa hon, utan börja titta på hela hans representation. Och det var ju egentligen precis vad jag hade tänkt att göra för länge sen, så att det var ju bara jättebra.”

Intervjuaren: ”Redan innan inbjudningskortet kom alltså?”

Citron: ”Ja, i och med Sahlinaffären var jag ju inne på tankarna va, och det var ju det att jag visste ju, som kommunreporter kan man ju sina politiker va, jag visste ju precis *vem* jag ville titta på.”¹

Men handlade det då bara om en enskild lokaljournalists vilja att så att säga göra en ”Sahlinare”, att kanske få del av storstadsjournalistikens glans nere på småstadsnivån?

I denna artikel vill vi hävda att Motalaaffärens genomslagskraft i medierna och i det politiska livet hösten 1997 beror på mer komplexa samband än så och att alla de ovanstående frågorna är relevanta att ställa. De pekar på relationerna mellan politiker och journalister, på utvecklingen av journalistiska praktiker och på hur, var och när privata och/eller politiska handlingar blir publika. Kort sagt, hur den del av det offentliga samtalet som rör några av de mest fundamentala frågorna i en demokrati utvecklas.

En av våra viktigaste poänger är kanske att peka på det som blir antaget som ”nytt” och det som snarare bör ses som en ständigt pågående och utvecklad relation mellan makthavare och granskare.

Frågorna ovan antyder ju att Motalaaffären skulle representera

¹ Intervjun med Britt-Marie Citron ingår i Wibeck (1997). Alla intervjuцитat som inte är hämtade från medietexter kommer från denna intervju.

något totalt nytt medan redan Britt-Marie Citrons svar på vår intervjufråga visar på det mer komplexa sambandet mellan den enskilda reportern, tidningen, de lokala politikerna, den nationella pressen och värderingen som alla måste göra om hur något bör/kan beskrivas. Och denna värdering står i varje enskilt fall, och i varje journalists beslut i fundamental relation till både de lokala förbindelserna och till utvecklingen inom den nationella pressen. Vad man skriver om, och hur, kommer alltid att bero på vilket konkret förhållande som finns mellan pressens och politikens representanter såväl som på den journalistiska tradition och konkreta praktik man kommer att ansluta sig till och därmed också att vidareföra och utveckla.

Resonemangen ovan visar några av de element och argumentationer som hjälper till att rama in affären. De definierar olika stadier som hjälper till att skapa olika slags legitimitet i granskningen. Dessa inramningar är dock inte isolerade till tolkningen i efterhand av vad Motalaaffären kan sägas representera. Den kommunikativa inramningen är en av de allra viktigaste delarna av affärens olika delar, av tidningsartiklarna och av hur Motala Tidning och Britt-Marie Citron agerar. Vi ska nu närmare analysera affären som den utvecklade sig i MT och i viss mån i Östgöta Correspondenten mellan 7 november 1995 och 2 januari 1996.

...redan dagen efter den första artikeln avslöjar Motala Tidning att Conradsson handlat sprit, golfset, kläder, skor och åkt på en dyr konferens i Stockholm¹. Han attesterar sina egna fakturor. Det saknas notor och kvitton. Det framkommer också efterhand att Motala kommun bara på ett enda ställe i staden har representerat för en halv miljon kronor. Det gamla beslutet om spritfri representation efterlevs inte och en mängd krognotor saknas.

¹ Denna rekonstruktion bygger på flera källor. Dels skrev Britt-Marie Citron en sammanfattande krönika ett år efter "affärens" början (MT 961107) som vi har använt oss av, dels har vi försökt att kort sammanfatta de viktigaste dragen i de tidningsartiklar som har analyserats. Dessutom bygger detta avsnitt på en artikel i Svenska Journalistförbundets tidning *Journalisten* nr 1/96 där bakgrunden till "Motalaaffären" återgavs. Jfr Wibeck (1997).

Kommunens revisorer måste nu granska sig själva. Notan från revisionsmiddagen visar att det har gått åt en hel del mat och sprit och att det har blivit dyrt. Kommunrevisionens rapport visar att inga oegentligheter har begåtts, utan att allt har berott på "slarv". Ingen av de övriga kommunalpolitikerna anser nu när de intervjuas i Motala Tidning att Sölve Conradsson bör avgå.

Den 2 december skriver Östgöta Correspondenten på ledarplats att Motala: "...har litet svårt att få fart på sina kommunala skandaler (...) Bättre skandaler vill vi se under nästa år!"

Men samma dag kommer en rapport i Motala Tidning om att fem kommunala toppolitiker och två företagare åkt på en hemlig resa till Berlin under pingsthelgen. Resan kostade 84 000 kronor och kvittona skickades till den privata föreningen Motalaföretag i samverkan, MFS. Inga specifikationer finns, men Conradsson nekar till att han "tvättar" räkningar via MFS.

Britt-Marie Citron har fått fram uppgifterna om resan i samarbete med revisorn Gösta Blohm som, upprörd över att kommunpolitikerna ordnar dyra fester och samtidigt drar in mjölken i skolmatsalarna en dag i veckan, erbjuder sig att forska i fallet. Den 11 december avgår Sölve Conradsson från sina båda poster som kommunfullmäktiges ordförande och som näringslivskonsulent. Blohm och Citron tänker dock inte nöja sig med detta. I egenskap av revisor ringer Blohm till hotellet i Berlin och får veta att alla sju som var där i pingsthelgen hade sina fruar eller sambor med sig. När kommunalrådet Håkan Carlsson den 12 december på en presskonferens får frågan om fruarna var med på resan svarar han nej. Den givna rubriken i Motala Tidning nästa dag lyder: "Carlsson ljög om Berlinresan".

En förundersökning kommer nu att inledas mot de berörda parterna. Kommunrevisionen meddelar att den inte tänker meddela ansvarsfrihet för de personer som var med på resan. Kommunalråden Håkan Carlsson och Bertil Thorén uppmanas att avgå. Samtidigt kommer det fram nya uppgifter om ännu en nöjesresa där politikernas fruar varit med, den här gången till Nice.

Den 20 december visar Motala Tidning en bild på Sölve Conradssons av polisen avspärrade tjänsterum i kommunhuset. Samma dag intervjuas Britt-Marie Citron i TV:s Aktuellt och Rapport. Tillfälliga ersättare tillsätts för att sköta Carlssons och Thoréns arbete som kommunalråd.

Under våren 1996 avgår fler politiker och det görs fler avslöjanden om nöjesresor och missbruk av kontokort. Den 5 november 1996 tilldelas Britt-Marie Citron Stora Journalistpriset för att:

... med framgång fört den enskilda reporterns kamp mot ett samhällsetablissemang, när hon avslöjade lokala makthavares oegentligheter.

I maj 1997 lämnas ett åtal mot Sölve Conradsson in vid Motala Tingsrätt och en rättegång inleds i oktober samma år...

Hur blir en affär till? Hur kan man förstå upptäckten eller skapandet av en lokal affär? Vilka är det som ingår i upptäckten eller skapandet? Hur gör de? Hur framstår journalister som granskare och hur legitimerar de sin roll?

I den följande analysen beskrivs tre steg i Motalaaffärens tillblivelse för att betona och förtydliga hur affären skapas sedd genom den lokala konkurrentens ögon, genom läsarnas ögon och slutligen genom den nationella pressens bedömning och utmärkelser. Det första steget (1) betecknar den "lilla" lokala situationen av hemligheter och interna avslöjanden och den beredskap som föreligger för att göra ett avslöjande. Det andra steget (2) betecknar ett gungfly, ett mellanläge av osäkerhet där man vädjar till läsaren om erkännande för affärens status av avslöjande. Detta läge kännetecknas av en lokal offentlig förhandling om denna status mellan olika aktörer och det strategiska spelet där viss information "släpps" i de rätta ögonblicken. Det tredje steget (3) betecknar det skede då offentlighetens dimensioner växer från det lokala till det nationella. I detta skede kliver nya "officiösa" aktörer in och ger samtidigt ett erkännande åt det lokala avslöjandets aktörer: riksmedierna, domstolen, Stora Journalistpriset.

Affärsberedskap

Statsrådet Mona Sahlin nämndes under hösten 1995 som en möjlig kandidat till statsministerposten efter den avgående Ingvar Carlsson. I samband med det utsattes Sahlin för en noggrann granskning av medierna. Denna granskning ledde fram till den s.k. Sahlinaffären där statsrådet stod anklagad för missbruk av kontokort. Efter Sahlinaffären blev det möjligt att göra avslöjanden av politikernas personliga liv och visa hur deras roller sammanblandats i samband med ekonomiska transaktioner. Britt-Marie Citron beskriver i den redan nämnda intervjun hur det låg i luften att göra avslöjanden av affärer. Det fanns en beredskap för ett avslöjande om representanter och representation:

Citron: ”Så hon (chefredaktören) sa till mig att nämen å, skriv nu inte om den här festen, sa hon, utan börja titta på hela hans representation. Och det var ju egentligen precis vad jag hade tänkt att göra för länge sen, så att det var ju bara jättebra.”

Intervjuaren: ”Redan innan inbjudningskortet kom alltså?”

Citron: ”Ja, i och med Sahlinaffären var jag ju inne på tankarna va, och det var ju det att jag visste ju, som kommunreporter kan man ju sina politiker va, jag visste ju precis *vem* jag ville titta på.”

MT-reportern Britt-Marie Citron ville gärna göra en ”Sahlinare”; med de nationella avslöjandena hade hon blicken riktad mot att titta på politikernas representation. Hon var inte ensam om att kultivera den professionsspecifika drömmen om det stora scoopet. Kontokort och representation låg i luften. Det fanns här en möjlighet att leva en askungesaga i mediernas värld. Det fanns en särskild blick, en förförståelse, ett psykologiskt ”mind-set” och en vilja att avslöja. Sammantaget utgör detta viktiga motiverande förutsättningar för att en affär skall kunna bli till.

Hur beskrivs starten på affären? Var reportern redan på jakt eller var det mer av en tillfällighet som hon kom att undersöka vad som låg bakom inbjudan till smokingmiddagen? Detta har relevans för hur man beskriver affären som ”skapad” eller som ”upptäckt”. Är det

något som blir till genom hårt arbete eller är det något som redan finns och väntar på att bli upptäckt? I Citrons egna beskrivningar framstår det mer som en upptäckt som baseras på tillfälligheter och intuition, t.ex. fakturan från Berlinresan, eller det faktum att Conradsson ljuger för journalisterna. Från början handlade det, menar hon, om en känsla av att det ”är” eller ”kan vara” någonting. Samtidigt betonar Citron det hårda undersökande arbete som ligger i att driva fram ett avslöjande. Vid en noggrann läsning av artiklarna och en analys av affärens framväxt i Motala Tidning syns också det strategiska upplägget, vilket gör att man kan förstå hur affären inte bara ”upptäcks” utan också hur den ”skapas”.

I det första skedet av Motalaaffären är det viktigt för journalisten att visa upp sin teknik för läsarna. Intervjuerna med de ansvariga politikerna tar formen av ett förhör som byggs enligt principen fråga och svar. Citron ställer även följdfrågor till politikerna och hela detta schema av fråga, svar och följdfråga visas upp för läsarna som en slags blåkopia av verkligheten. Journalisten legitimerar verksamheten genom att arbeta noggrant och kontrollerat och genom att visa upp hur man arbetar inför öppen ridå. Journalisten framställs därmed som den som erbjuder och offentliggör en faktisk diskurs¹, och blir därmed den som representerar sanning och rättvisa. Med denna diskursiva uppläggning kan alla läsare av Motala Tidning offentligt delta i något som med deras hjälp blir ett avslöjande och som därmed inte framstår som en redigerad efterhandskonstruktion. I tidningstexten markeras detta genom uppvisandet av intervjun just som en faktisk intervju, en dialog mellan journalisten och politikern:

Kostnaden för hyrbilen uppgick enligt Conradsson till 540 kronor och orsaken till att han betalade med det Visa Business Card han fått i tjänsten, var att det ingår en försäkring i Visakortet.

¹ Ordet ”diskurs” använder vi som en sammanfattande benämning på olika kommunikativa format, former och uttryck, innefattande både tal och text.

Har du betalat tillbaks?

– De har inte dragit det ännu, men jag har anmält det. Jag skrev på fakturan att den ska likvideras av mig. Det hade jag glömt till dess revisorerna hämtade papperen i dag (läs i går).

Är det den enda gången du använt kortet privat?

– Ja, det kan man säga.

Innebär det svaret att det har hänt någon mer gång?

– Jag tror inte det.

Insåg du att det du gjorde inte var rätt?

– Jag borde ha varit medveten om att det var fel, men jag är inte hundra på det. I dag har jag i alla fall fått besked om att jag ska betala tillbaks.

Inser du nu att du gjorde fel?

– Det är klart att det var fel.

(MT 951107. Artikelns rubrik: "Sölve använde tjänstekortet privat 'Det är klart att det var fel'".)

Man kan se en markant skillnad vad gäller intervjuteknik i artiklar där Conradsson och andra politiker utfrågas och i olika reportage om vad kommuninnevånarna anser. Politikerna ställs mot väggen och får snabba frågor med följdfrågor som erbjuds läsarna som en faktisk diskurs, medan de andra får utveckla sina resonemang i berättande form. Frågorna som ställs till dem skrivs inte ut och på så sätt blir journalisten i någon mån osynlig och kan inte anklagas för att tala i egen sak.

Ett exempel. Den 8 november finns en artikel i Motala Tidning som är skriven av en annan reporter än de tidigare artiklarna. Den har en helt annan karaktär än de övriga snabba intervjuerna och rapporterna om granskade kvitton och räkningar. Här täcks i stället nästan en hel sida med ett reportage och tre bilder från en förskola

samt en bild på en av kommunens arbetare som håller på att reparera en bod. På den översta relativt stora bilden leker en glad barnskötare med några barn. Man ritar, men på gamla dataremsor som föräldrar har bidragit med. Det ska nämligen sparas i kommunen. Den andra, lite mindre bilden, visar en kvinna i köket på samma förskola.

Bildtexten är ironisk: "Morötter till barnen. Nyttigt, och framförallt, billigt. Anna-Greta Bollman, Mossens förskola, skär ner måltidskostnaderna så gott det går. Andra lär äta dyrare mat ..." Längst ner på sidan ser man några barn i en liten badbassäng. Bassängen läcker trots att personalen försöker tejpa den. Man får inga pengar till nya leksaker eftersom det är besparingstider.

Rubriken förutsätter att läsaren är insatt i vad som hänt i kommunen. "Gny bland dem som fått lära sig spara", lyder den. Det förutsätts att man ska veta att det här inte rör sig om något vanligt klagomål över de dåliga tiderna, utan det som ska belysas i artikeln är de enorma orättvisor som blir synliga när "affären" uppdagas. Orden "fått lära sig spara" indikerar att sparandet är något man tvingats till. Mellanrubrikerna är citat från de intervjuade personerna, men de är inte ordagranna: "Andra äter ute för kommunala pengar och borde föregå med gott exempel". Här är journalisten eller den redigerare som skapat rubrikerna ute efter att länka de olika artiklarna till varandra. Olika kommunala verksamheter har besökts och de vanliga motalaborna har fått uttala sig.

Artikeln har karaktären av en snyfthistoria vilket kanske kan ha sina naturliga orsaker. Det är förståeligt att människor blir upprörda av vad som kommit fram. I en lokaltidning har ett sådant reportage också sin plats, i och med att kommunen inte är så stor och många känner igen de intervjuade personerna. Bortsett från detta är inte artikeln nyhetsvärde så stort. Man får veta att kommuninnevånarna är upprörda vilket efter de artiklar som publicerats inte är så sensationellt.

Den här typen av reportage förekommer inte alls i Östgöta Correspondentens rapportering av "affären" i detta skede. Det är förklarligt med tanke på att de inte accepterar anklagelserna mot Conradsson och de andra politikerna som en affär. De har i detta

skede av affärens utveckling inget behov av att instämma i MT:s anklagelser eller ens av att registrera konflikter.

Genom intervjutekniken och den öppna redovisningen av frågor och svar i intervjuer med politikerna skapas affärens figurer. Man åstadkommer därmed en kontrastverkan mellan olika aktörer. Å ena sidan framställs Conradsson och de övriga politikerna med en teknik som avser att avslöja dem, dvs. en teknik som strikt tillämpar principen fråga och svar. Å andra sidan framställs de fattiga kommuninnevanorna eller representanterna för kommunens åtstramningar, t.ex. förskollärarna på det fattiga daghemmet, med en annan friare form av fråge- och intervjuteknik som går ut på att låta dem berätta mer öppet och spontant. På detta sätt skapas de huvudsakliga och kontrasterande aktörerna, "the bad guys" och "the good guys". Efter fienden introduceras hjälten. Poängen med detta är att journalisten (redaktionen, tidningen) vill markera att avslöjandet och affären inte handlar om Motala Tidnings illvilja mot vissa personer utan om ett "faktiskt" problem.

Med hjälp av de olika intervjuteknikerna får vi därmed bilden av den allvetande journalisten som representerar sanning och rättvisa. Vi får också bilden av denna journalist som befinner sig i lojal verksamhet hos en tidning som i sin tur lever upp till sin roll som lojal demokratisk folkupplysare. De står tillsammans på läsarnas sida i kampen mot orättvisorna.

Det man som läsare kan följa väl i materialet är den dramaturgiska progressionen av affären, dvs. hur serien av artiklar progressivt gestaltar sig som ett regiarbete från journalisten och tidningen. Vi kan följa hur initiativ från tidningen bemöts av olika aktörer och hur dessa bemötanden successivt bekräftas eller avfärdas av tidningen. Dessutom kan vi se hur responser och även hur uteblivna responser används som resurser i den fortsatta utvecklingen av affären:

Den som representerar mest i kommunen är Conradsson. MT/VT har granskat alla notor från kontokortsräkningarna för maj och juli månad. I de flesta fall har det förekommit vin och/eller sprit. (MT 951107)

När den väntade revisionsrapporten inte anses vara tillräckligt hård så blir tidningen besviken. Detta visar sig genom att MT anklagar revisorerna för att skydda (de socialdemokratiska) politikerna och sedan genom att påvisa hur revisorerna själva är en del av systemet. Revisorerna blir därmed, bl.a. som ett resultat av deras ”undfallenhet” eller reservationer ifråga om att acceptera affären som en ”affär”, föremål för granskning av samma slag som politikerna ursprungligen blev. Även granskarna blir avslöjade, och det sker en upptrappning av affären. Granskarna förklaras ogiltiga genom att de som hade till uppgift att granska och legitimera politikerna inte heller kan anses vara ”rena” och fläckfria:

Kommunrevisionens ordförande Erik Jonsson erkänner att han i alla fall inte haft några betänkligheter vid tillfället. Reglerna för sprit i kommunen kände han inte till, uppger han. (MT 951121)

Detta exempel visar hur själva granskningen och rätten att granska (vem man vill) används som en resurs av tidningen. Revisorerna måste granska sig själva vilket blir ett sätt att ”tygla” verksamheten.

Den medvetna fördröjningen av händelseförloppet kännetecknar detta första stadium som omfattar den ”lilla” lokala situationen av hemligheter och den beredskap som finns för att göra ett avslöjande. Affären iscensätts, som all annan undersökande journalistik efter en tids research. Därefter följer en serie artiklar med ett särskilt syfte. Uppläggningsen är sådan att den är tänkt att fälla en person. Det hela är egentligen inte särskilt öppet utan mer regisserat på förhand och ger skäl att tala om avslöjandet som skapat snarare än upptäckt. Exempel på detta är att man frågar kommunalrådet Håkan Carlsson om fruarna följde med till Berlin när man redan vet att dessa var med på resan. Kunskaperna och insikterna i affären regisseras på ett särskilt strategiskt sätt som vi kan kalla retoriskt eller dramaturgiskt.

En kännetecknande del av denna första fas av affärens utveckling är även framställningen av affärens status. Är det överhuvudtaget en affär? När blir det en affär? När kallas det en ”affär”? Detta skede i utvecklingen kan vi följa genom att MT:s avslöjande strategi jämförs med kollegornas agerande på Östgöta Correspondenten. Den 23 november är affären ännu på det stadium där övertrampen kan betecknas som slarv. Som vi såg inledningsvis ironiserar ÖC den 2 december över MT:s försök att få gång på de ”kommunala skandalerna”: ”Bättre skandaler vill vi se under nästa år!” MT väljer från början att framställa det hela som en ”riktig” affär, då man redan efter tre dagar föredrar att använda benämningen ”konto-kortsaffär”.

Förhandling om affärens status

Den 2 december 1995 står affären fortfarande och vacklar. Då publicerar Östgöta Correspondenten den redan omtalade korta ledarspalt, som kort och gott har rubriken Skandal.¹ Den är det första tecknet på att affärens status som affär nu börjar förhandlas fram mellan de två berörda tidningarna och att det inte längre enbart handlar om en lokal landsortstidnings granskning av sina kommunala politiker. Vad Östgöta Correspondenten gör är att producera ett nytt avslöjande som ska avslöja Motala Tidning. Genom detta utvärderas och förkastas arbetet med att få till stånd en affär. Den så kallade ”skandalen” är enligt ÖC inte alls någon skandal, och med denna artikel vill man sätta punkt för det hela en gång för alla:

Motala har lite svårt att få fart på sina kommunala skandaler. Trots att fullmäktigeordföranden Sölve Conradsson (s) öppet erkänt att han glömt betala en hyrbil som han använt kommunens kreditkort till lyckas man ändå inte få till någon skandal. Det visar sig nämligen snopet nog att det Sölve Conradsson glömt är att han faktiskt betalat för bilen innan kommunen i sin tur betalat fakturan för kreditkortet. Den enda återstående skandalen är därför att kommunen nu är

¹ Till skillnad från ÖC har inte Motala Tidning egna ledarskribenter. Ledarpalterna i MT skrivs av politiska redaktörer i Nerikes Allehanda-koncernen som MT tillhör.

skyldig Conradsson för att han betalt bilen två gånger. Bättre skandaler vill vi se under nästa år!

Östgöta Correspondentens ledarartikel får inleda det vi valt att kalla fas två i skapandet av en affär. Fram tills nu har den större tidningen med undantag av en artikel precis i inledningsskedet valt att inte skriva om händelserna i Motala, och affären har stått och gungat. Skulle det bli någonting av den eller inte? ÖC försöker, som vi sett ovan, att utmana affärens karaktär av affär genom att antyda att det hela handlar om en missuppfattning eller om en omvänd skandal, det vill säga att det egentligen är kommunen som är skyldig och inte Conradsson. Denna strategi misslyckas emellertid och det gör den, som vi ser det, av flera orsaker.

För det första publicerar Motala Tidning den 2 december en artikel där det berättas att ett antal kommunpolitiker, kommunala tjänstemän och företagare åkt på en hemlig resa till Berlin över en pingst-helg för skattebetalarnas pengar. Elva dagar senare lyder MT:s förstasidesrubrik: *Gösta Blohm har bevisen: "Carlsson ljög om Berlinresan."* Vad som omtalas i tidningen är att ett av kommunalråden på en presskonferens sagt att inga fruar var med på resan till Berlin, vilket visade sig inte vara sant. Efter detta måste Östgöta Correspondenten också betrakta händelserna i Motala som en affär. Men vad händer egentligen mellan den 2 och den 13 december? Och hur fortsätter polemiken kring affärens status efter att båda de berörda tidningarna är överens om att felaktigheter verkligen har begåtts?

I Motala Tidning befästs affären genom tre olika strategier; tre strategier som troligen inte är specifika för Motalafallet. Det viktigaste är att låta en *utomstående auktoritet* ge trovärdighet åt affären. I det här fallet är det revisorn Gösta Blohm som tillsammans med journalisten granskar Conradssons kontokortsräkningar. En icke komprometterad revisor kan tygla revisionsmakten och dessutom är han en "vanlig" motalabo. Bilden av honom byggs upp som både expert och en representant för folket i gemen. Samtidigt jämförs han

inte med en journalist. Han är kollega till journalisten men aldrig konkurrent:

Blohm är redovisningskonsult med egen firma. Han vet med andra ord vad han talar om i det här fallet. Liksom många andra motalabor upprördes han när han läste MT/VT:s artiklar kring kortkortsaffärerna, men det var först sedan kommunrevisionen lagt fram sin rapport som han beslöt sig för att göra en egen revision. (MT 951209)

Det var från början inte självklart att Blohm skulle ingå i affären. Han ringde själv upp Motala Tidnings journalist och erbjöd sig att hjälpa till med granskningen, men enligt vad Britt-Marie Citron berättar tog hon inledningsvis ingen större notis om honom. Ett par dagar senare började hon emellertid tvivla på att hon var på rätt spår och ringde då upp Blohm. Hon berättar vidare att tanken var att intervjua Blohm när han slutfört sin revision för att få fram de åsikter som hon själv delade. Efter den tidigare nämnda presskonferensen med kommunalrådet Håkan Carlsson hände detta:

Jag trycker ner honom /Blohm/ i en stol och drar igång en intervju då, och det är ju nästan lite löjligt, för att jag vet ju både frågorna och svaren.

Från att från början inte ha varit intressant kommer det alltså till ett visst läge där Blohm passar in i den kommunikativa dramaturgin och han blir således en av nycklarna till att affären presenteras inför läsarna på just detta vis.

För det andra har tidningarna makt att *framställa människor på önskat sätt*, att variera bilden av människorna efter eget önskemål. Det finns påtagliga skillnader i intervjuteknik, både mellan de båda tidningarna och inom en och samma tidning beroende på vem som intervjuas (jfr även första fasen). Här ska vi koncentrera oss på ett exempel där tidningarnas olika syn på affärens status tydligt kommer till uttryck.

Den 9 december, alltså innan lögnen om Berlinresan uppdagades, får kommunalrådet Håkan Carlsson uttala sig i såväl Motala

Tidning som Östgöta Correspondenten. I MT ges han tillfälle till självpresentation och tar rollen av en lärare som metodiskt redogör för vad som egentligen gjorts i kommunen för att förhindra framtida kontokortsmissbruk. Han tar också på sig skulden för en del av det inträffade, men försöker samtidigt tona ner betydelsen av det hela. Journalisten anser emellertid inte Carlssons förklaringar och argument vara särskilt trovärdiga, vilket i artikeln framkommer i det som sägs om kommunpolitikernas resor:

Många motalabor har upprörts över de resor som kommunpolitikerna i Motala företagit till bland annat Tyskland. Även det försöker Carlsson att förklara... [MT 951209; vår emfas]

I ÖC framställs Håkan Carlsson som betydligt mer bekymrad och uppgiven. Formuleringen ”försöker Carlsson förklara” antyder att det inte går att förklara resorna på ett legitimt sätt och att själva förklarandet är underligt, endast ett litet mellanslag från ”bort”-förklara. Där sägs i stället:

Kommunalrådet Håkan Carlsson (s) uttalar sig närmast uppgivet i betalkortsaffären.

Den är överreklamerad. Och ingen bryr sig om att vi redan satt in åtgärder för att undvika felaktigheter i fortsättningen, suckar han. (ÖC 951209)

Olika bilder av en och samma person framträder alltså i de båda tidningarna beroende på vad man sedan tidigare har för uppfattning om affären. Här väljer ÖC genom formuleringarna ”överreklamerad” och ”ingen” att låta Håkan Carlsson bli en talesman genom att göra en syftning på MT.

Den tredje strategi som används för att bereda marken för att affären slutgiltigt ska karakteriseras som en affär är att *vädja till läsarna om legitimering*. Genom att göra en distinktion mellan skattebetalare och politiker blir kommunmedborgarna engagerade och berörda av det som sker. Ett sådant grepp tas den 2 december, samma dag som ÖC publicerar sin tidigare nämnda ledarartikel. På

Motala Tidnings förstasida står då att Berlinresan kostade 84 000 kronor av skattebetalarnas pengar. Detta, att missbruka skattemedel, kommer naturligt nog att väcka indignation i samhället och öka intresset för vad som sägs vidare i tidningen. Kommunmedborgarna svetsas samman genom att alla är utsatta för samma orättvisa. Både hög- och låginkomsttagare betalar skatt, och alltså är det för ens egna pengar som kommunledningen åkt på nöjesresa.

Läsarna dras också in i affären genom att de förväntas identifiera sig med den allmänna opinionen så som den uttrycks i tidningen. I en intervju med Gösta Blohm talas om ”vanliga motalabor”, en generalisering som gäller de flesta i kommunen:

Att alla politiker i Motala valt att sluta leden tror han /Blohm/ beror på att de förlitat sig på kommunrevisionen och därmed inte insett hur allvarligt det som försiggått faktiskt är. Vanliga motalabor däremot tycker att det är nog så allvarligt. Den bestämda känslan har han efter att ha talat med många. (MT 951207)

Återigen används Blohm som ett slags ställföreträdande språkrör. Det är inte journalisten som säger detta och därmed värjer sig tidningen för att vara den som klumpar ihop medborgarna i Motala till en grupp som ingen har talat med. Blohm blir i stället en garant för att detta blir trovärdigt.

I en artikel i MT den 8 december intervjuas fyra metallarbetare på en verkstad, som får uttala sig om det som hänt i kommunen. De sitter i personalrummet på en av stadens industrier och samtalar. Artikeln verkar som ett försök att spegla debatten bland de ”vanliga motalaborna”. Den är upplagd som om vore den en direktsändning från en fikarast i ett lunchrum, vilket gör det till en ögonblicksbild som om vem som helst som stiger in i rummet skulle stöta på denna scen. De fyra arbetarna är mycket upprörda över Motala Tidnings avslöjanden och de uttrycker krav på att politikerna ska avgå. På så sätt kan kommunmedborgarna fås att känna att deras åsikter är legitima – de står ju i tidningen.

Den 14 december, alltså dagen efter det stora avslöjandet om Berlinresan och politikernas lögner, inleder Östgöta Correspondentens chefredaktör sin ledarspalt med orden: "Det fanns alltså en riktig skandal i Motala". Man har nu kommit till den punkt där det inte längre är möjligt att försvara kommunpolitikerna och samtidigt behålla sin trovärdighet. Samtidigt vidhåller man på ÖC att affären till en början inte hade status av en affär:

Corren har envetet hävdad att ingenting av det som avslöjats i Motalas egen kontokortsaffär var av den storleken att det behövde få konsekvenser i form av avgångar. Nu visar det sig att det fanns en helt annan skandal (...) Vad som först såg ut som ett fall av småaktig missunnsamhet mot att några höjdare beviljat sig bagatellartade förmåner i form av några glas vin eller whisky, har tyvärr genom gårdagens avslöjanden förvandlats till något helt annat. Motala står inför rena kalhygget av sina kommunala toppar. (ÖC 951214)

Från och med nu ändrar sig Östgöta Correspondenten och tar över en del av de strategier som tidigare kännetecknat Motala Tidning; den empiriska noggrannheten, viljan att kontrollera fakta, att visa upp bevis och att vara trovärdig. Samtidigt påpekar ÖC att fallet först, det vill säga av MT, endast bestod i ett slags småaktigt gnäll, speciellt som avslöjandet markeras som "gårdagens" och inte till exempel som MT:s. Bland annat poängteras att man noggrant kontrollerat resan till Berlin och de kvitton som finns:

Corren har kartlagt resan till Berlin under pingsthelgen 2-5 juni i år. Vad som egentligen hände och det beska efterspelet. (ÖC 951215)

De tekniker ÖC nu begagnar sig av och som är desamma som Motala Tidning ursprungligen använde, är ett steg i riktningen att betrakta affären som just en affär och inte som ett journalistiskt misstag eller som ett enskilt misstag av en politiker. Trots detta fortsätter polemiken. Tidningarnas olika förhållningssätt avspeglas i Östgöta Correspondentens ledare den 16 december:

Det som nu kommit i ljuset är av en helt annan dignitet än de glas vin eller whisky som tidigare ältades. Det har heller inte ett skvatt att göra

med kontokort (...) Allt detta konstateras utan minsta skadeglädje. Correspondenten deltog inte i skallet över representationsmiddagar och alkoholförtäring. Ingenting av vad som där framkom tydde på något överdådigt frossande. Vi hoppades uppriktigt att avslöjandena skulle stanna vid detta och såg snarast Sölve Conradsson som ett offer för missunnsamhet och hyckleri. Verkligheten visade sig tyvärr vara en annan. Sölve Conradssons avgång framstår i efterhand som självklar, men inte på grund av något glas vin eller whisky. (ÖC 951216)

Under den andra fasen av skapandet av en affär kan vi alltså se hur det inledningsvis är mycket osäkert vilken status det inträffade ska få. Oenigheten om affärens dignitet är stor hos de två konkurrerande tidningarna. Genom tre strategier – en utomstående auktoritet (Gösta Blohm), framställningen av människor på vardagsnivå samt vädjan till läsarna om legitimering – läggs en grund för det stora avslöjandet. Därefter tvingas båda tidningarna att gå på samma linje även om polemiken dem emellan fortsätter. Att det som inträffat har status av en lokal affär har emellertid slagits fast. Affären har vunnit legitimitet hos läsarna och blivit en offentlig angelägenhet på det lokala planet.

Affären blir nationell

Citron: Och jag kommer ihåg när jag sitter på den där första presskonferensen efter att ha kommit tillbaks. Och alla är ju där va, jag menar Rapport, Aktuellt, hela ... jag menar här handlar det liksom inte om Östgötamedierna, utan det handlar om riksmidierna nu va. Nu är det fullt pådrag. Och det ... och liksom ... den underbara känslan att ha dom här kollegorna kring mig, förstår du som en trygg liksom ... och dom ser alla precis det jag ser, alla ser det jag ser va, och liksom helt plötsligt inser jag hur fruktansvärt pressad jag har varit under den här tiden va, vilken lättnad alltså ... Och vad härligt att polisen tog över va ...

När affären blir intressant för riksmmedia flyttas också fokus från lokal förhandling om dess status till förgivettagen del av de kända

nationella skandalerna. Motala ses i ljuset av tidigare affärer och verkar som en slags bekräftelse på en redan utlagd tolkningsmöjlighet – den politiska korruptionen som nu också avslöjats på den lokala nivån. Riksmedia ”ser vad” Citron såg och affären kommer att bli en nationell angelägenhet och en angelägenhet för fler instanser än medierna: ”det är härligt att polisen tar över”. Avslöjandet blir än mer *globalt* när journalisten får Stora Journalistpriset; det lokala avslöjandet får en nationell dräkt och en officiös utnämning: för ”att med framgång fört den enskilda reporterns kamp mot ett samhällsetablissemang, när hon avslöjade lokala makthavares oegentligheter”. Priset kan ges även till det lokala avslöjandet: ”För alla grupper gäller att belöning kan utdelas även om den kvalificerande insatsen icke kommit att allmänt uppmärksammas utanför det lokala området.”¹

Uppväxlingen från lokalt till nationellt är ytterligare ett steg i den dramaturgi där affären skapas och successivt sanktioneras. Gratifikationerna, det årliga askungepriset i mediernas värld, ges till den som rätt och bäst har utövat sin makt att granska, dvs. till Citron detta år.² I denna rekonstruktion framträder en bild av det klassiska journalistiska arbetet att granska makthavarna. Detta arbete handlar om att skaffa sig information, offentliga handlingar, att ta hjälp av en kunnig allmänhet, Gösta Blohm och sedan konfrontera de ansvariga politikerna. Arbetet krönes av samfundet av journalistens kollegor och ges en nationell legitimering genom Stora Journalistpriset.

I paragraf 3 i bestämmelser för Stora Journalistpriset³ sägs att priset utdelas för ”berömvärda yrkesprestationer”:

Ett prisvärt journalistiskt arbete av aktualitetskaraktär måste innefatta inte bara form- och innehållsmässiga kvalifikationer utan också en hållbar faktakontroll, så att de förhållanden det speglar kan betraktas som objektivt belagda.” ”Nämnden bör därför iaktta försiktighet vid

¹ Citatet från bestämmelser för Stora Journalistpriset.

² Jfr också diskussionen om det som kallas ”meta-granskningen” eller ”media-on-media events”, se Forström (1998).

³ Stora Journalistpriset har delats ut av Bonnierföretagen sedan 1966. Priset delas ut i sex kategorier: dagspress, populärpress, fackpress, radio, TV samt Lukas Bonniers journalistpris (sedan 1992).

bedömningen av dylika fall, som ännu inte slutbehandlats i de formella juridiska instanserna.

Det ska här påpekas att en förundersökning och senare domstolsbehandling naturligtvis kan ta mycket lång tid, någonting som också är fallet med Motalaaffären där rättegången pågår 20 oktober 1997 – 14 januari 1998 och att det kan vara svårt att dela ut priset alltför sent. Även Stora Journalistpriset verkar leva under ett aktualitetskrav. Samtidigt uppstår här en diskrepans mellan kravet på ”försiktighet vid bedömningen” och vilka förhållanden som ska anses ha blivit ”objektivt belagda”, speciellt när priset delats ut för en reporters ”kamp mot ett samhällsetablissemang, när hon avslöjade lokala maktthavares oegentligheter”. Poängen här är inte att ifrågasätta prisets och reportagens legitimitet utan snarare att visa hur också prisformuleringen blir ett led i definitionen av affären. Denna formulering kan för det första sägas markera att affären nått ett slags slutpunkt samt också att den har uppfyllt den granskande journalistikens klassiska uppgift, att granska oegentligheterna i ett samhällsetablissemang. Detta är en viktig aspekt eftersom dessa formuleringar kommer att definiera vad som är ett gott journalistiskt arbete; i en mening har här detta arbete utsatts för en kollegial revision och befunnits hålla måttet men en kanske viktigare aspekt är att formuleringen också hjälper till att definiera vad som är affärens gränser – att avslöja och att kämpa men inte att föra till tinget och att döma.

På samma sätt kan beskrivningar av rättegången som affärens rättsliga ”efterspel” också bli del av den inramning som affären får, och som därigenom markerar detta som någonting väsensskilt från själva den journalistiska eller vetenskapliga granskningen – men samtidigt det som ytterligare bevisar att den journalistiska granskningen hade rätt. Blir politikerna dömda i rätten så bekräftar detta det journalistiska arbetet – blir de frikända så tillhör det ändå en annan värld än den journalistiska.¹

¹ Man kan i sammanhanget jämföra nyhetsrapporteringen i några av TV-nyheterna den dag Sigvard Marjasin frikändes (december 1997) och som innehöll intervjuer med såväl medborgare som vissa myndighetsföreträdare som uttryckte ilska över att denne ”sluppit undan”.

...den 14 januari (1998) offentliggörs Motala Tingsrätts domar mot de huvudansvariga. Sölve Conradsson döms till 1,5 års fängelse för grov trolöshet mot huvudman på 37 av de 39 åtalpunkterna. Håkan Carlsson döms till fyra månaders fängelse för trolöshet mot huvudman och ytterligare tre politiker döms till dagsböter för samma brott. Tingsrätten skriver i den 240 sidor långa domen bl.a. att deras brott "på olika sätt medfört negativa konsekvenser för Motala kommun och kanske även i någon mån rubbat allmänhetens förtroende för samhällets politiker" (DN 980115). Dagen domarna offentliggörs rapporterar såväl lokal- som riksmidia. I TV:s Östnytt intervjuas ett flertal motalabor som tycker att straffen varit för milda. En kort tid senare publiceras nya uppgifter i tidningarna om nya upptäckter av nya kvitton och kortuttag av motalapolitiker.

Diskussion

En affär har en förmåga att hänga kvar, att inte ta slut. Affären har också en förmåga att vara en fortsättning på en tidigare affär. Men, det är naturligtvis inte affären som är agenten, det är alla de olika människorna, i de olika roller de väljer att ta (eller blir utvalda till) som är de som agerar. "Affären" är det sätt vi erbjuds att begripliggöra en räkka av händelser som synliggjorts och som lyfts fram i det offentliga samtalet. Dessa händelser och de personer som hamnat i nya roller lyfts och redigeras fram i en offentlig dramaturgi som är komplex och som i sig är svår att se. Några av de element vi i vår tur valt att lyfta fram visar på ett antal personliga, offentliga och mediala relationer. De visar också på hur en medial regi kan använda sig av synbarligen enkla och förnuftiga stilgrepp – avslöjandet som en slags plötslig uppenbarelse, spelet mellan politikern som lögnare och journalisten som hjälte, användandet av "de vanliga" motalaborna som de som man ytterst är ansvarig inför – såväl politiker som journalist. Kort sagt, ett slags spel om revisionsrätten.

Att hävda att dessa stilgrepp, eller kommunikativa inramningar och format är konstruerade eller skapade är inte ett konspiratoriskt synsätt. Att olika roller i en medieaffär är konstruerade och får vissa uttryck i olika medietexter tillhör snarare de självklara förutsätt-

ningarna för de yrken; journalisten, politikern, revisorn, forskaren, vars uppgift är att verka i det offentliga samtalet – att publicera sig; att arbeta för och inför en publik. Detta arbete består av ett ständigt samspel mellan olika vardagliga arbetssätt; informationssökning, intervjuer, möten, beslutstaganden, samtal och specifika offentliga framträdanden; publiceringar av artiklar, tal och valkampanjer.

Vad Motalaaffären alltså visar på är *den ständigt pågående förhandlingen om ansvaret inför publiken* och hur detta ansvar tar sig uttryck i förhandlingar om vad som är rätt och fel sätt att arbeta på. MT vill med sin granskning ”avslöja” att politikerna har arbetat på fel sätt genom att lyfta fram vissa av deras handlingar som markerar en sammanblandning mellan det privata och det offentliga ansvaret. Det har handlat om att visa hur politikerna verkat betrakta sitt vardagliga arbete som ett sätt att sko sig själva och skaffa sig personliga förmåner – resor, vin och sprit. Tidnings- och medietexterna har lyckats hålla en speciell argumentativ balans. Journalisterna lyfter upp resor och krognotor som sensationella avslöjanden om missförhållanden som ju lätt hade kunnat tolkas som enskilda personers övertramp, dvs. som undantagen som ändå bekräftar att det mesta egentligen står rätt till i rikets kommuner. Samtidigt har man också lyckats beskriva en korrupt verksamhet som pågått under lång tid, sedan blivit rutiniserad och vardaglig på ett sådant sätt att de inblandade inte ens efter rättegången verkar begripa vad de ställt till med, det vill säga att dessa övertramp är egentligen en politisk praxis och en fullständigt normal verksamhet som så att säga ingår i jobbet. Det blir därmed också viktigt att börja affären med den första argumentationen (att visa sensationella avslöjanden) eftersom avslöjandet av just en viss person är ett möjligt lokalt avslöjande, en lokal reporter känner sin miljö; ”som kommunreporter kan man ju sina politiker va, jag visste ju precis vem jag ville titta på”, och man kan som läsare förstå det lokala sammanhanget. Men denna argumentation kan också göra avslöjandet mer konkret och faktiskt, journalisten kan beskriva sina konkreta möten med politikern och skriva om hur just han ljuger inför just henne. Detta kan då befästas som en slags uppenbarad och upprörande upptäckt. Den andra argumentationen kan sedan lyfta hela affären till att handla om den allmänna moraliska frågan om hur politik ska utföras och visa att det

visst är så att makt korrumperar. Men om ordningen skulle vara omkastad kanske effekten blivit att läsaren uppfattat Citrons uppdrag inte så mycket att hon upptäckte redan existerande abnorma missförhållanden utan att hon snarare hade en slags förutbestämd tanke om att sätta dit en viss politiker eller att översätta en nationell affär till en lokal; ”Ja, i och med Sahlinaffären var jag ju inne på tankarna va, och det var ju det att jag visste ju, som kommunreporter kan man ju sina politiker va, jag visste ju precis vem jag ville titta på”. Poängen här är inte att det skulle vara på detta vis men att detta är möjliga tolkningar som också en läsare kan göra och som det gäller att förekomma för journalisten i sin text.

Båda dessa verklighetsbilder är alltså journalistiska handgrepp. De är kommunikativa format som använts i flera andra affärer och kan fungera som ett slags mallar som med viss modifikation också kan användas nästa gång. Man skulle kunna hävda att det i journalistens verktygslåda är just denna typ av mer avancerade verktyg, ett slags tvingar eller limknektar som kan användas för att hålla ihop och rama in affären, som är de viktigaste. Med dessa till hjälp kan man genom att kontinuerligt välja mellan de mindre verktygen ge Motalaaffären sin lokala och tidsspecifika färg men det är den större inramningen som har gett affären dess nationella status. Affären har kunnat länkas till det allmänna klimatet av påstått politikerförakt – en argumentation som kanske också späts på av det speciella förhållandet mellan MT och ÖC och av de nationella mediernas intresse.

På så vis finns en intressant parallell mellan hur affären utvecklar sig i Motala Tidning och hur andra medieaffärer gestaltat sig tidigare. Vi har här beskrivit affären i tre olika steg. Det första har handlat om den beredskap som kan finnas hos medierna och där den enskilde journalistens möten med de olika politikerna beskrivs i intervjuer som dag för dag utvecklar en bild inte så mycket av vad som hänt på resorna och på stadshotellet utan mer hur Britt-Marie Citron gradvis förstår att politikerna ljuger, något som visar upp för läsarna den personliga (kommunikativa) utvecklingen av hennes och politikernas relation. På så sätt etableras också bilden av att det dels funnits något att dölja, dels att detta kan avslöjas genom gott journalistiskt arbete. Avslöjandet blir då också den händelse som dels kan bekräfta

övertrampen i det lokala Motalaperspektivet men som också måste vidareföras i nästa steg. Här har det handlat om hur avslöjandena leder till ifrågasättanden från ÖC och hur detta vidgar affären något. Affärens status förhandlas här och den blir därmed också större och mer offentlig i det att den kommer att handla om politisk korrup-tion i allmänhet. I ett sista steg kommer affären att tas upp i riksmedia och så småningom att behandlas inom andra institu-tioner än pressen, något som till sist legitimerar den enskilda granskningen och verkar bekräfta dess status som en viktig nationell och juridisk angelägenhet:

Citron: ”... och liksom ... den underbara känslan att ha dom här kollegorna kring mig, förstår du som en trygg liksom ... och dom ser alla precis det jag ser, alla ser det jag ser va, och liksom helt plötsligt inser jag hur fruktansvärt pressad jag har varit under den här tiden va, vilken lättnad alltså ... Och vad härligt att polisen tog över va ...”

Citron: ”Effekten av det vi gjorde, det var ju att sju politiker avgick och Östen fick sparken i sinom tid. Effekten av det här (förundersökningsprotokollet), det är att tolv personer nu har delgivits misstanke om brott.”

Journalistiken ramar här in avslöjandets roller och placerar sig på ett speciellt sätt; inte som den dömande instansen (domstolen; även om journalisterna i detta fall även kan sägas vara dömande), inte som den bestämmande (politiken) utan som den avslöjande och kämpande. Denna roll kan sägas anspela på journalistens uppdrag som medborgarens ställföreträdare.¹

Dessa alternativa definitioner kan sägas representera möjliga positioner eller tolkningar av affären. Att rama in en kommunikativ position är något vi gör såväl i vardagligt tal som i mer officiella texter. Diskussionen om ”*framing*” på detta vis är väl utvecklad inom den kommunikationsteoretiska och mikrosociologiska vetenskaps litteraturen. Erving Goffmans begrepp ”*framing*” anspelar på hur argument och utsagor tar plats och placeras i interaktionen på sätt som såväl låter aktörer visa upp sig själva, upprätthålla sitt kom-

¹ Economou (1997).

munikativa utrymme i en aktuell situation samt också skapa och upprätthålla bilden av vem det är som talar¹. Ett liknande begrepp är rekontextualisering som förklarar hur aktörer strategiskt väljer att använda sig av kommunikativa resurser från andra sammanhang för att ge dessa en särskild valör eller vinkling i det sammanhang där man själv framträder.² Det handlar alltså om tolkningsföreträdare men inte bara vad gäller hur olika ”fakta” i t.ex. en medieaffär ska tolkas utan också med vilken legitimitet och utifrån vilken position dessa kan framställas. I varje enskild artikel kommer olika positioner att uppträda på ibland tydliga sätt – någon ”ljuger” eller ”erkänner”, och ibland på mer subtila sätt – hur framställs till exempel journalisten själv i artiklarna?

Vad de olika artiklarna och medietexterna i Motalaaffären har förmedlat är alltså för det första en bild av *politikern som skurk och lögnare*. För det andra bekräftas också bilden av *journalisten som hjälte* och av *den vanlige motalabon* som offret. Dessa bilder av aktörerna är inte särskilt nya utan har funnits tillgängliga som halvfärdiga argument och stilgrepp att anlägga i varje nytt fall. Dessa nya fall bygger i sin tur sedan vidare på dessa som mer eller mindre allmänt accepterade kommunikativa format.

Varje enskild artikel blir ett led i en kommunikationskedja som bara visar upp en liten del av alla de relationer den ingår i och som förmedlar vissa tolkningar snarare än andra. Dessa relationer kan studeras i texter som kontextuellt situerade, sekventiella och reflexiva. Artiklarna är inte objektiva ”rapporter om” ett fenomen utan de är språkliga kommunikativa handlingar som dels bygger på varandra och dels så att säga för en handling kontinuerligt framåt. *Varje artikel är en del av själva affären snarare än en utanförstående rapport om vissa fakta* – historier om tidigare resor eller kvitton blir därmed den slags ingång som en journalist kan välja för att sedan använda det viktigare stilgreppet att visa att politikern ”just nu”, alltså inför läsarna just i dag ljuger om resor eller kvitton.

Olika ”fakta” som används i texterna kan således ses utifrån vilka kommunikativa handlingar de utför. Varje artikel är alltså en handling

¹ Goffman (1986).

² Linell (1995).

i en kedja. Det som sedan etableras och accepteras som fakta får en flerfaldig användning; dels som presentationer av vad man vill visa upp som begångna felaktigheter, dels som ledande eller uppmanande till framtida handling – något var fel, den som begick felet bör avgå. På så sätt kopplas alltså journalisters och politikers handlingar ihop och befästs som goda respektive dåliga – och därmed kastas också rollerna om så att journalisten blir den goda och riktiga representanten – och politikern den onda och orättfärdiga representanten för läsare och folk.

Motalaaffären har kanske ingen början och inget slut utan ramas snarare in av de möjligheter till offentliga uttryck och handlingar den aktualiserat och vidareför och som ända sedan demokratin befästade som styrelseform varit dess starkaste legitimering, nämligen att möjliggöra offentliga uttryck och handlingar.

Motalaaffären och den medialiserade demokratin

Som kritiska läsare vill vi gärna erkänna viljan att granska makten och makthavarna. Medierna och journalisterna vill ofta framställa sig som den tredje statsmakten, samhällets revisorer. Kvalitetsgranskning är en nödvändig mekanism i demokratin. Att avslöja det som motverkar det demokratiska är den särskilt viktiga rollen för medierna i ett demokratiskt samhälle. Det finns goda skäl att ge erkännande till journalister som Britt-Marie Citron för att de drivs av en vilja att granska makten och att göra detta på ett sätt som är modigt och noggrant. Samtidigt finns det skäl att inte heroisera sådana insatser då det även bygger på en vilja att avslöja och möjliggörs av en förmåga att kunna regissera detta inför och framför allt i en offentlighet.

I denna avslutande diskussion vill vi sammanfatta vår analys i några punkter, vilka är viktiga att ta hänsyn till i en fortsatt diskussion av den medialiserade demokratin möjligheter.

1. Att spegla och att skapa verkligheter

Ambitionen att "spegla verkligheten" som journalister ofta tror är deras uppdrag är mindre objektiv än man tror.¹ Opinions- och åsiktsbildning sker med visst övertag i det offentliga rummet i tidningarna. Oftast på ledarplats men analysen av Motalaaffären har visat att den också sker på nyhetsplats. Speglingen av verkligheten är därför mindre speglade än skapande. Detta innebär både problem och möjligheter, men objektiviteten och dess krav på saklighet, allsidighet och neutralitet har olika status i teorin och i praktiken. Det offentliga rummet i demokratin normerar en öppenhet och fri tillgång till information. Att tala om affären som "skapad" snarare än "upptäckt" är inget uttryck för analytisk illvilja utan ett uttryck för att affären är en strategisk presentation av en argumentation där aktörerna har olika roller.

Detta hjälper oss också att förstå hur Sölve Conradsson också har haft olika roller i Motala, han har varit ordförande i kommunfullmäktige och näringslivskonsulent. Studien av Motalaaffären visar med stor tydlighet att distinktionen som ofta görs mellan nyheter och andra inslag i en tidning är godtyckliga och hur sådana distinktioner strategiskt kan användas för att på ett subtilt sätt föra fram ett budskap. Mediernas etik bygger på att sådana distinktioner kan göras men processen med skapandet av en affär visar att, och hur, man kan skapa opinion även på nyhetsplats.

Det journalistiska granskningsarbete av kommunpolitiker som har bedrivits de senaste åren har haft betydande konsekvenser för den lokala demokratiska praktiken. Kommunerna försöker nu städa upp bland kontokort och representationer genom att granska det interna regelverket, intensifiera revisorernas uppgifter, skriva riktlinjer för tjänstemän och politikerns agerande samt utforma en policy för deras professionella roller och hur dessa kan och bör balanseras med de privata. Innebär granskningen av politikerna kanske en ökad professionalisering och medianpassning av rollen som förtroendevald?

¹ Nerman (1997).

2. Valet av granskare i media

Hur kvalificerar man sig för att ikläda sig rollen av granskare och att utföra denna kvalitetsgranskning av demokratin och av de förtroendevalda? Blir man – i likhet med politiker – vald till en sådan uppgift? Vems förtroende är grunden för denna granskning? Hur får man sitt representantskap som granskare och hur blir man trovärdig? Får man order av chefen? Vilka agerar på vems inrådan och med vems samtycke? Svaret på dessa frågor visar att rolltagandet är en retorisk, dramaturgisk och kommunikativ process. Representantskapet i dess politiska och kommunikativa mening och de därmed förknippade olika rollerna i demokratin är viktiga att förstå i detta sammanhang. Hur bygger man som politiker, journalist, revisor och granskare upp ett offentligt förtroendekapital?

3. Representantskapet i politik och media

Det är viktigt att förstå representantskapet, dvs. det ömsesidiga ifrågasättandet och *representationen* i ekonomisk, parlamentarisk, dramaturgisk och kommunikativ mening. Rätten att granska avslöjandet blir även en del av rättsprocesserna. Motalaaffären utspelas ungefär samtidigt med Marjasinaffären och Gävle både i medierna och i domstolarna, dvs. det föreligger ett synkront retoriskt spel mellan olika statsmakter, den första (den lagstiftande, dvs. folkrepresentationen i riksdag), den andra (den verkställande makten i regeringen), den tredje (den dömande, domstolarna) och den fjärde (den opinionsbildande makten i pressen/medierna).¹ Journalisterna blir trovärdiga, legitimerade och fullgör sitt uppdrag genom att visa upp den journalistiska praktiken. Detta uppvisande är en aspekt av relationerna mellan journalister och den intervjuade (politiker eller motsvarande) och hänger ihop med makten att granska. Hur det går till har vi som kommunikationsforskare velat analysera genom att

¹ Den vardagliga benämningen på medierna som ”den tredje statsmakten” är missvisande. Egentligen är detta ”den fjärde statsmakten” efter den lagstiftande, verkställande och dömande. Om rätten att granska och revisionens olika mandat, se även Economou och Forstorp (1996).

peka på hur det gestaltas kommunikativt och dramaturgiskt; som t.ex. en intervju presenterad som dialog i texten, dvs. spelandet med kommunikativa resurser och därmed också spelandet med kollegiala samband. På detta sätt kan vi upprätta en länk mellan det kommunikativa och det representativa och kollegiala. De tre statsmakterna har därför likheter och olikheter både vad avser deras ansvar och öppenhet, de har informationsplikt och revisionsrätt, de har ambitionen att spela med öppna kort, strävar efter insyn och intern redovisning. Kan man klargöra och särskilja de positioner olika ”granskare” skapar och använder sig av, och kan dessa någonsin vara neutrala?

4. Avslöjandets förskjutning och olika nivåer av granskning

Vi kan också identifiera en avslöjandets förskjutning, dvs. hur journalister i det första skedet avslöjar politiker och hur vi (som kommunikationsforskare) och läsarna i nästa skede avslöjar journalisternas delaktighet i makt- och opinionsbildning. Deras avslöjande är bara skenbart verklighetsspeglande. Vi visar hur det är språkligt uppbyggt, dvs. hur det går att läsa avslöjandet av händelserna i Motala som en bruksanvisning: ”Do it yourself!” Det finns en dold praktik som de (journalisterna) vill avslöja – och vi utgår från att det finns en öppen praktik som vi (forskare och läsare) kan avslöja och som visar hur man kan läsa. Journalisterna har byggt upp sin roll på att det finns hemligheter att avslöja – att det bara är de som kan göra det folkliga avslöjandet.

Vi kan urskilja flera nivåer av granskning. Citron studerar politikerna, vi studerar Citron, rättssystemet studerar Citron och oss¹, vi studerar rättssystemets studier av oss och alla andra, etc. etc. Dessa händelser utgör inslag i en ständigt fortgående revision. Det är en oändlig process av distanserande verksamheter där vi som utgör

¹ Wibecks uppsats (1997) ingick som en inlaga i rättegången.

olika parter studerar varandra. Det är intressant att iaktta hur vi oupphörligen identifierar våra handlingar som ”någoting mer” än det tidigare och hur vi därmed legitimerar våra studier som mera ”giltiga”. Man kan säga att det pågår *en konkurrens mellan olika slags revisioner*. Kan man utifrån detta tala om behovet av en fjärde statsmakt med rätt att kritiskt granska de tre tidigare?

5. Från mediernas etik till läsarnas etik

Vår analys av Motalaaffären är en uppmaning. Vi visar hur avslöjandet är upplagt, hur man kan läsa det och hur man kan göra det. Men analysen innehåller också förslag och rekommendationer. Hur kan den offentliga granskningen (av journalister, revisorer, domare, forskare) – nödvändig för en demokrati – bli bättre? Vi vill vända detta till uppmaningen och frågan: ”Hur kan läsarna bli bättre?” Vi kan inte vänta oss att medierna genom en förbättrad och sofistikerad medieetik gör ett sådant arbete i vårt ställe. Vi behöver inte en medieetik och ett etiskt representantskap (det kan se ut som om den nya öppenheten och demokratin finns i Motala Tidning, eller (i efterhand) i Östgöta Correspondenten och de nationella medierna) utan en läsareetik. I en sådan läsareetik ingår bl.a. kunskapen om hur medier bidrar till att aktivt ”upptäcka” men också ”skapa” affärer, dvs. en insikt i hur medierna i flera betydelser är affärsdrivande; de vill tjäna pengar men även tjäna som avslöjare. Det är alltså ett misstag att förlägga det moraliska ansvaret till omdömet hos dem som är delaktiga i sådana avslöjanden. Vi kan fråga oss om det inte finns riktigare demokratiska forum. Finns det utanför medierna andra sätt att kommunicera offentligt om makt, politik och moral? Marginella och kosmetiska formatförändringar i journalisternas etik hjälper inte, men ingen kanske heller tror det. Sätten att kommunicera på; att framställa sig själv och andra på ett önskat sätt, att tillmäta ärlighet och skuld, att legitimera sig själva och att ifrågasätta ägandet av debatten eller frågan – kommer inte att förändras så mycket – formaten är elastiska. Den goda offentligheten kan varken innebära ny eller gammal auktoritetstro utan en demokra-

tisk etik måste vara en vittförankrad och allmänt erkänd etik.¹ Kanske läsares dilemma ligger i det som är journalisters vardag; att skapa nya texter varje dag som hör ihop och vidareutvecklar en affär inbegriper skildrandet av komplexa relationer och samband. Att i sin tur läsa dessa samband på ett sätt som vi kanske är vana vid – en artikel eller ett nyhetsinslag står för något som man kanske gör på ett mer oregelbundet vis – gör att vår dramaturgiska läsning inte riktigt går ihop med den mer intrikata medietexten. Journalisternas förmåga att föra argumentationen framåt med både subtila sekventiella verktyg och med vissa strategiskt placerade ”hammarslag” (”Sölve ljuger”) kanske gör att läsaren ser olika saker varje gång. Paradoxen här kanske ligger i att hammarslagen är de som når den bredaste kretsen. Det som befasts är just typbilderna; politikerna ljuger, de skor sig på oss, etc. Resten av texten med sitt intrikata kommunikativa samspel blir snarare en elaborerad form av argumentation som är riktad mot de som är direkt berörda och som kan bli direkt involverade i argumentationen; de inblandade politikerna, en konkurrerande tidning, juryn för Stora Journalistpriset. Medietexter är alltså alltid riktade till flera publikationer, med mer eller mindre möjlighet till deltagande, tyckande och kritik. Hur klargör man dessa olika nivåer och hur hittar man sin egen läsarposition?

6. Äganderätten till affärerna

Medierna skapar sig en marknad för affärer, de är både affärsdrivande och affärsskapande. En intressant fråga med anledning av det, är att diskutera vem det är som äger affären. Är den Motalas eller mediernas? Vem eller vilka har äganderätten till affärerna? Element i en sådan diskussion av äganderätten utgörs av analysen av de tre olika stegen i den process som visar hur Motala Tidning och Östgöta Correspondenten förhåller sig till varandra. Hur den större tidningen länge väljer att ligga lågt och förnekar att det överhuvudtaget är fråga om en affär, hur ett närmande sker men hur själva affären och

¹ Teorier om distributiv rättvisa förespråkas bl.a. av filosofen Jürgen Habermas.

äganderätten till den fortfarande är omtvistad och i efterhand hur affärens inledning marginaliseras.

I en artikel av ÖC:s chefredaktör Ernst Klein i samband med åtalet mot Sölve Conradsson visar sig kampen om äganderätten av affären i Motala. Klein refererar till en bok som han nyligen skrivit tillsammans med journalisten Ulf Nilson.¹ Boken beskrivs som en handbok för makthavare och maktlösa och den handlar om vad man skall göra när pressen kommer. Han förutskickar att boken, om den skrivs i en andra upplaga, kommer att innehålla ett kapitel om ”Motalaskandalen”. I artikeln företräder Klein ståndpunkten att Motala inte alls var ”ett moras av korruption och mygel”. De kommunala politikerna var i själva verket duperade av Sölve Conradsson som av Klein beskrivs som en ”svindlare” som drar ”in en massa andra makthavare i sitt nät”, en som ”lirade lite hur som helst med kommunens pengar”, hans ”sanslösa beteende”, som ”Motalas Lars Bildman”.² Enligt Klein förhindrade Conradsson en granskning. De andra politikerna vågade ingenting säga av rädsla för att själva dras med i fallet. ÖC:s chefredaktör menar att motalapolitikerna borde ha mobiliserat lite ”sunt förnuft och en gnutta civilkurage”. I så fall hade de klarat sig.

Ägandet av affären har även en subjektiv sida i det att det finns en ära i att vara en avslöjare vilket också visar sig när avslöjaren blir belönad med den svenska journalistikens främsta utmärkelse. Hela den process genom vilken affärens status förhandlas handlar om det lokala och det globala. Denna fråga sammanhänger med den tidigare, nämligen processen i vilken affären ges en början och ett slut. När avslutas affären? Är det i och med Stora Journalistpriset eller rättegången? Vem har rätten att sätta punkt? Äganderätten till problem skaffar man sig genom att definiera dem och föreslå åtgärder, något måste då hända.³

Vilken funktion fyller sådana avslöjanden som Motalaaffären? Mediernas affärskultur har en funktion i demokratin. Vem vinner på

¹ Klein och Nilson (1997).

² Lars Bildman var chef för läkemedelsföretaget Astras amerikanska dotterbolag som avsattes efter anklagelser om sexuella trakasserier av medarbetare.

³ Detta har visats bl.a. av Joseph Gusfield (1989).

affärerna? Vi lever i en tid som kan benämnas avslöjandets kultur där affärer och granskningar är viktiga inslag i samtidens politiska kultur och etik.¹ Avslöjandets kultur säger något om mediernas funktion som granskare av makten. Avslöjandet är ofta en nationell angelägenhet, offentlighetens räckvidd garanterar intresse för affärerna. Alla är berörda. Inte så många affärer och avslöjanden har, till skillnad från Motalaaffären, en lokal bas. Avslöjandet fungerar som redskap för opinionsbildning och politisk förändring samtidigt som det är redskap för en politisk ekonomi och en företagsekonomi. Begrepp som ”ansvar”, ”etik”, ”ansvarighet” och ”rättfärdigande” har fått ett marknadsvärde.

¹ Barker (1992 och Olsson (1993). Jfr även ”den belgiska rötan” och Whitewater som två uppmärksammade internationella skandaler.

Referenser

- Barker, Anthony (1992) *The upturned stone: Political scandals in twenty democracies and their investigation processes*. Colchester: Department of Government, University of Essex
- Economou, Konstantin (1997) "Representing politics – politicising journalism. Exploring communicative dilemmas in the collegial relationships between Swedish journalists and politicians. I *Javmost The Public* nr. 2/1997, s. 91-103
- Economou, Konstantin och Per-Anders Forstorp (1996) "Att visa var skåpet skall stå. Om makten över revisionen, granskningen av media och debattens villkor". Ms. Tema Kommunikation, Linköpings Universitet
- Forstorp, Per-Anders (1998) "Reporting on the m/s Estonia catastrophe: Media-on-media events and interprofessional boundary work", under utgivning i *Text – an interdisciplinary journal for the study of discourse*
- Goffman, Erving (1986[1974]) *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. Boston: Northeastern University Press
- Gusfield, Joseph (1989) "Constructing the ownership of social problems: fun and profit in the welfare state. I *Social Problems*, vol. 36, nr. 5, s. 431-441
- Klein, Ernst och Ulf Nilson (1997) *Om pressen kommer: Handbok för maktbavare och maktlösa*. Stockholm: Bonnier Alba
- Linell, Per (1995) *Kommunikation bortom den egna världens gränser: Om ord, begrepp och argument som flyttas mellan samhällets meningsprovinser. Arbetsrapporter från tema Kommunikation 1995:19*. Tema Kommunikation, Linköpings Universitet

Nerman, Bengt (1997) *Den offentliga lögnen*. Stockholm: Arena

Olsson, Kenth (1993) *Affärernas Sverige: Efterkrigstidens politiska skandaler*. Stockholm: Contra

Wibeck, Victoria (1997) "Att skapa en affär". Legitimering, lokal kontext och granskningens dramaturgi. En studie av Motala-affären ur ett kommunikativt perspektiv. *Magisteruppsats från Tema Kommunikation 1997:6*, Tema Kommunikation, Linköpings Universitet

Författarpresentation

Författarna är verksamma vid Tema Kommunikation, Linköpings Universitet, där de bidrar till utveckling och forskning inom ett kunskapsområde som i vid mening handlar om politik och medier i det samtida samhället. Studierna anknyter till diskursanalys, politisk retorik och kommunikationsetnografi, men även till aktuell medie- och kommunikationsforskning. De grundläggande frågor som ställs handlar om villkoren för det offentliga samtalet, om deltagande, närvaro och tilltal i den moderna demokratin. Studierna fokuserar på beskrivning och analys av mediesamtal, representantskap, roller, självpresentation, legitimitet, etc. Som en självständig del i utvecklingen av detta kunskapsområde har Victoria Wibeck skrivit sin magisteruppsats om Motalaaffären.

Konstantin Economou är fil. dr och forskare vid Tema Kommunikation och tf universitetslektor vid ITUF, Campus Norrköping. Per-Anders Forstorp är fil. dr och forskarassistent vid Tema Kommunikation och tf universitetslektor vid ITUF, Campus Norrköping. Victoria Wibeck är fil. mag. och forskningsassistent vid Tema Kommunikation.

Efterskrift

Affären i Motala – en vinst för demokratin

Pär-Arne Jigenius

JO och PO som tidningsläsare

I Stockholm finns två ombudsmannainstitutioner som har det gemensamt att de båda prenumererar på en mängd landsortstidningar. Jag tänker på Riksdagens Ombudsmän, JO, och Allmänhetens pressombudsman, PO.

JO läser landsortspressen med kritiska förvaltningsögon för att i strömmen av nyhetsartiklar och reportage finna fall av missbruk av den offentliga makten. JO baserar naturligtvis inte sina beslut på pressens rapportering, men ett avslöjande i landsortstidningen kan leda till att JO gör en juridisk granskning av fallet. Det som på journalistiska grunder funnits värt att ta med i en ortstidning leder ibland till att lagstiftarens granskningsman ser sig föranlåten att pröva saken.

PO läser samma tidningar, men med andra kritiska ögon. För PO gäller det att bedöma om enskilda personer utsatts för en omotiverad publicitetsskada. JO granskar främst budskapen rörande samhällets offentliga maktutövning, medan PO granskar själva budbäraren och den speciella form av offentlig makt som den fria pressen utövar. JO stöder sig på lagar och författningar och PO stöder sig på pressens egna etiska spelregler.

JO är en statlig ämbetsman tillsatt av riksdagen medan PO representerar en enskild institution som regering och riksdag inte har

något inflytande över. Men båda arbetar i vid mening inom vad som kan kallas för demokratins kontrollsystem.

Den oberoende, akademiska forskningen representerar en annan form av "revision" av samhället. Jag välkomnar att Demokratiutredningen vill främja demokratidebatten genom seminarier, debatter och vetenskapliga utredningar av det slag som den här skriften är ett exempel på. Jag har ombetts att kommentera skriften "En god affär i Motala" ur ett publicistiskt perspektiv; det rör sig inte om en regelrätt recension men om randanmärkningar från en pressetikens praktiker.

Kontokortsjournalistiken

Publiciteten kring statsministerkandidaten Mona Sahlin ledde till en landsomfattande kontokortsjournalistik. Var och en ville i sitt härad se om det fanns kommunala skandaler att avslöja. I ett fåtal fall tog sig detta orimliga och oprofessionella uttryck, vilket ledde till press-etiskt klander. I andra fall avslöjades anmärkningsvärda förhållanden, till exempel rörande en egenartad politisk kultur i Gävle eller märkliga affärsmetoder inom lokaltrafiken i Göteborg.

Det vore logiskt om Sahlin-journalistiken blev avgränsad i tiden, om inte annat så av den anledningen att politikerna skulle lära sig läxan, så att inte fler scoop av denna art låg begravda i de handlingar som är tillgängliga enligt offentlighetsprincipen. Fallet Mats Hulth i Stockholms Stadshus visar dock att kontokortsjournalistiken inte hade gjort sig snabbt överflödig.

Jag skall inte värdera eller moralisera över Mats Hulths representationsvanor; jag skall endast konstatera att han uppenbarligen inte tog intryck av allmänhetens, politikernas och pressens kritiska reaktion på alla de avslöjanden av liknande art som gjordes flera år innan Svenska Dagbladet tog sig för att granska Mats Hulth. Det framstår närmast som en psykologisk gåta att den ledande politikern i Stockholms Stadshus inte tog större intryck av den publiciteten. Omvänt kan man säga att det är gåtfullt att SvD började fiska i ett vatten som vid det laget borde ha varit utfiskat.

Journalister jagar i flock...

Journalistkåren kritiseras ofta för att den gör exakt samma nyhetsbedömning och att det leder till att man jagar i flock. Enligt professorn i journalistik Stig Hadenius får detta till följd att en affär, som i och för sig är värd att uppmärksamma, får helt vettlösa proportioner i medierna.

Det ligger en del i detta, även om motsatsen också borde uppmärksammas. En samhällsfråga av dignitet – till exempel en viktig statlig utredning som läggs fram – bevakas ofta bara av några få storstadsjournalister inklusive TT:s utsända. Följden blir att en och samma TT-version går i bortåt 100 tidningar och att en enda version av saken når ut till den breda allmänheten.

Men i Motala jagade journalisterna inte i flock till att börja med. En intressant iakttagelse i denna skrift är att den större av de båda lokaltidningarna, Östgöta Correspondenten, inledningsvis kritiserade sin mindre konkurrent, Motala Tidning, för att göra orimligt stor affär av en struntsak.

En lönsam affär för tidningen?

Man kan fråga sig om detta berodde på en objektiv bedömning från ÖC:s sida eller om det delvis handlade om att man inte ville ge den mindre tidningen äran av att ha kommit något viktigt på spåren. Än mer intressant är frågan om det bokstavligen lönade sig för Motala Tidning att driva på från början eller om Östgöta Correspondentens mer avmätta hållning uppskattades av befolkningen i Motala

Skribenterna poängterar att tidningar är affärsdrivande företag och att det kan påverka den journalistiska ambitionen att utträtta stordåd. Man kan emellertid inte utgå från att en kritisk och avslöjande journalistik alltid leder till läsarnas belöning i form av högre upplaga – däremot kan det leda till Stora Journalistpriset för reportern, men det är en annan sak. Skandalen i Motala råkade inträffa då den större tidningen, ÖC, bestämt sig för att försöka expandera i Motala med omnejd. Det hade varit intressant att få en utvärdering av hur tidningarnas styrkeförhållanden förändrats och om i vad mån deras behandling av ”scoopet” påverkade utgången av

Östgöta Correspondentens inbrytningsförsök på Motala Tidnings utgivningsort.

Det finns många exempel på att en självständig och undersökande journalistik kan betingas mer av journalistisk yrkesheder, ambition och civilkurage än av omsorg om tidningen som affärsföretag. Själv har jag forskat en del kring Handelstidningen i Göteborg och dess ryktbare huvudredaktör Torgny Segerstedt. Segerstedts insats i GHT under nazitiden tillhör den svenska historien och i ett presshistoriskt perspektiv är det den främsta publicistiska insatsen under detta århundrade. Men Handelstidningens ekonomi och konkurrenskraft försvagades i väsentlig grad.

Intervjutekniken

Författarna hävdar att MT-journalisten synliggör sig själv för läsarna då intervjun med politikern utformas så att frågor och svar återges ordagrant. Men när motalabornas reaktioner skildras skrivs inte frågorna ut utan journalisten ger en allmän beskrivning och därmed gör hon sig i viss mån osynlig för läsarna.

Skenbart är detta en riktig beskrivning. Men i praktiken stiger journalisten åt sidan när hon exakt återger frågor och svar rörande kontroversiella uppgifter. Detta ger läsarna möjlighet att själva bedöma kvaliteten på journalistens arbete och att bilda sig en egen uppfattning om politikerns trovärdighet. Men när journalisten ”stiger åt sidan” genom att allmänt skildra medborgarnas syn på saken, då blir läsarna utlämnade åt journalistens tolkning av stämningläget. Den som inte var med kan inte veta om skildringen är helt korrekt och representativ. För läsarnas del spelar journalisten i realiteten en större roll då hon inte framträder med exakta frågor och svar utan ger sin mer litterära tolkning av ett stämningläge och en folkvrede.

Även om intervjutekniken à la polisförhör med exakt återgivna frågor och svar kan verka brutal är den från pressetisk synpunkt att föredra. Den tekniken minimerar riskerna för att den hårt trängda politikerns svar skall omskrivas och tolkas av journalisten. I vissa fall spelar varje ord och valör en stor roll och då är det väsentligt att den utpekade personen kommer till tals utan att tolkas av reportern.

Beskrivningen av allmänna opinionen kunde gärna ske på ett berättande sätt, men det hade varit fel av tidningen att återge Conradssons ståndpunkter och förklaringar på samma sätt.

Reportern visste svaret

Författarna återkommer med viss förvåning till att reportern ställde en fråga om ett sakförhållande – det gällde om fruarna varit med på en kommunalt bekostad resa – trots att tidningen på annat sätt tagit reda på att så var fallet. Detta förfarande ses som att affären regisserades i spalterna på ett retoriskt och dramaturgiskt sätt.

Jag har en avvikande mening. Frågan ställdes inte för att få en sakupplysning av banalt slag, frågan ställdes för att ge en grundläggande upplysning, nämligen om politiska förtroendemän var kapabla att medvetet ljuga eller ej. Om exempelvis ett statsråd är berett att medvetet ljuga i en känslig sak är denna upplysning i sig av största allmänintresse. Det gäller att hantera en sådan situation med urskillning. En politiker kan komma ihåg fel eller tycka att en fråga gäller en struntsak, där han inte behöver friska upp minnet.

Detta att ställa frågor, när man vet svaret, förekommer på många håll, till exempel inom universitet i Linköping. Då kallas det inte för retorik utan för pedagogik och syftet från lärarens sida är kunskapskontroll. Domare och åklagare använder samma metod och denna juridiska kontroll av viljan att tala sanning kan sluta med åtal för mened. Inom politiken kan samma sak leda till att en justitieminister får avgå för att hon inte ”kom ihåg” ett kontroversiellt rekommendationsbrev. Jag kan alltså inte se en fråga som avslöjar ett lögnaktigt beteende av en framträdande förtroendeman som en yttring av retorik eller journalistisk dramaturgi, den medvetna lögnen är en sakuppgift av största allmänintresse.

Dramaturgin

Ett kärt tema för författarna är dramaturgin och den påstått medvetet dramaturgiska presentationen av artikelserien i MT. Låt mig

först göra det lakoniska konstaterandet att det är skillnad på en artikelserie och en serie artiklar. När forskarna i efterhand studerar ett antal artiklar rörande en utdragen nyhetshändelse kan det framstå som en artikelserie. Men det rör sig om ett antal mer eller mindre fristående artiklar som var för sig betingas av dagshändelserna. I början av bevakningen visste inte tidningen hur det skulle sluta eller hur länge bevakningen skulle pågå.

En artikelserie däremot skrivs klar på förhand – bortsett från eventuella uppföljningsartiklar. Ett lysande exempel på dramaturgisk uppläggning av en sådan välprogrammerad artikelserie gav Expressen för några år sedan. Jag tänker på serien om invandrarna och svenskarnas inställning till flyktingpolitiken. Här var även en ledande reklambyrå inkopplad. Det hela kulminerade med löpsedeln **KÖR UT DOM!** och chefredaktörens avgång och reklambyråns återkallande av fakturan.

En förhandsskriven artikelserie kan alltså lanseras på ett välplanerat sätt men den dramaturgiska höjdpunkten blir helt annorlunda än vad som var tänkt; chefredaktören skjuter sig själv i foten. I fallet Motala var det helt enkelt händelseutvecklingen i sig som i första hand svarade för dramatiken med den fällande domen som finalscen.

Pressen som domstol

Landshövdingens i Örebro representation och Vägverkets generaldirektörs affärsmetoder har givit upphov till en enorm publicitet. Båda personerna friades i domstol vilket helt naturligt lett till en debatt om huruvida pressen felaktigt dömer makthavare på förhand.

Ett förfarande kan vara av allmänt intresse därför att det i ett politiskt och moraliskt perspektiv är tvivelaktigt även om det inte är lagstridigt. Pressetiken föreskriver att pressen inte skall ta ställning i den juridiska frågan: det är domstolarnas och inte pressens sak att döma. Då och då klandras tidningar just för att i förväg ta ställning i skuldfrågan, en misstänkt våldsverkare beskrivs som mördaren etc.

Det hade varit värdefullt om pressforskarna i Linköping läst artiklarna i MT och ÖC i det perspektivet. Tog de båda tidningarna

ställning i den juridiska skuldfrågan på nyhetsplats? Mitt intryck är att så ej skedde, men jag har inte studerat hela materialet.

Revisionsrollen

Pressens revisionsroll berörs i denna skrift. Statsminister Göran Persson var för några år sedan inne på samma fråga när han konstaterade att tidningarna avslöjade den ena affären efter den andra som kommunens egna revisorer, Riksrevisionsverket, skattemyndigheten, polisen eller åklagarväsendet borde ha reagerat mot långt tidigare.

Många av senare års avslöjanden i medierna har alltså inte bara drabbat dem som direkt berörts utan också de demokratiskt tillsatta kontrollorgan som har till uppgift att upptäcka och påtala anmärkningsvärda förhållanden. I fallet Motala är det uppenbart att kommunens egna kontrollorgan inte haft förmågan att upptäcka egendomligheter i hanteringen av skattemedel innan man kunde läsa om det i tidningen.

Kvar står frågan om huruvida ledande politiker i Motala hade kommit att ställas inför rätta om inte lokaltidningen börjat granska det som den interna revisionen pliktskyldigast redan granskat utan att reagera?

Men flera andra mediala affärer har lett till åtal och frikännande. Det är för enkelt att påstå att publiciteten var omotiverad eftersom de utpekade inte begått något brott. Tryckfrihetsförordningen vill säkerställa "ett fritt meningsutbyte och en allsidig upplysning". Till denna allsidiga upplysning hör förvisso beskrivning av de offentliga makthavarnas agerande även när detta inte är direkt lagstridigt. Men åklagarna skall bara väcka åtal när det finns saklig grund och man kan fråga sig om åklagarsidan låtit sig påverkas av avslöjandena i pressen så att åtal väckts på bristfälligt underlag och felaktiga juridiska bedömningar.

Man kan enligt min mening med än större rätt ställa sig frågan om lagstiftningen på området är effektiv och om den står i samklang med den allmänna rättsuppfattningen. Detta är frågor som faller utanför ämnet för denna skrift, men de belyser författarnas tes om

växelspelat mellan den lagstiftande (politiska), den dömande och den publicistiska statsmakten.

Författarpresentation

Pär-Arne Jigenius började sin journalistbana på Handelstidningen, GHT, 1966 och var sedan chefredaktör och ansvarig utgivare för kvällstidningen GT och för morgontidningen Göteborgs-Posten. Sedan 1994 är han Allmänhetens pressombudsman, PO.

så arbetar

Demokrati utredningen

Demokratiutredningen analyserar den svenska folkstyrelsens förutsättningar inför 2000-talet. Det sker i ljuset av bl.a. globaliseringen, EU-medlemskapet, förändringarna i medielandskapet, den nya IT-tekniken, förnyelsearbetet inom offentlig förvaltning och folkrörelsernas förändringar. Vid sekelskiftet skall utredningen presentera en sammanvägd analys i form av ett slutbetänkande.

Utredningen vill redan under arbetets gång bidra till att fördjupa demokratidebatten genom

- en skriftserie
- offentliga seminarier
- en webbplats för debatt och information

Skrifter

Demokratiutredningen kommer fortlopande under arbetets gång att publicera en skriftserie med essäer, debattartiklar, seminarieinlägg och forskarantologier.

Den omfattande demokratiforskning som bedrivs vid våra universitet och högskolor ställs på detta vis till förfogande för alla som är intresserade av demokratifrågor.

Information om titlar, utgivningsdag, priser m.m. finns på utredningens webbplats.

Seminarier

En av utredningens uppgifter är att stimulera det offentliga samtalet.

Därför anordnar vi offentliga seminarier runt om i landet.

Till seminarierna bjuder vi in forskare och idédebattörer att bidra med sin kunskap och sina värderingar kring de frågor vi tycker är värdefulla att samtala kring.

Varje seminarium dokumenteras i form av en skrift.

www.

demokratitorget.

gov.se

är adressen till Demokratiutredningens webbplats. Här finns möjlighet att föra en fri debatt kring demokratin – demokratitorget är öppet för alla.

Ett antal krönikörer kommer att kommentera demokratiproblem och andra demokratidebatter.

Här kan Du också informera dig om och föra dialog kring utredningen. Direktiv i fulltext, arbetsplan och utredningens protokoll är dokument man kan hämta hem.

Här informerar vi också fortlopande om aktuella skrifter och seminarier. Man kan dessutom ta del av debattinlägg vid seminarier samt beställa utredningens skrifter.

Länkar finns till andra delar av nätet där demokratifrågor dryftas på olika sätt.

Information

Vi svarar gärna på frågor och lämnar ytterligare information om utredningens arbete. Adress och telefonnummer till utredningens kansli finns på nästa sida.

Utredningens sammansättning

Ordförande

Bengt Göransson
f.d. statsråd
tel: 08-453 41 04

Kommittéledamöter

Elisa Abascal Reyes (mp)
ledamot av riksdagen
tel: 08-786 46 26

Stefan Attefall (kd)
chefsfredaktör
tel: 08-612 00 05

Britt Bohlin (s)
ledamot av riksdagen
tel: 08-786 47 80

Per Gustafsson (c)
informationschef
tel: 08-787 58 40

Jeanette Hillding (m)
företagare
tel: 0431-88 300

Gunnar Larsson (s)
klubbordförande
tel 031-703 73 07

Eva Marcusdotter (s)
frilansskribent
tel: 019-36 36 48

Olle Schmidt (fp)
utredningssekreterare
tel: 040-34 10 64
alt. 044-13 33 00

Per Unckel (m)
ledamot av riksdagen
tel: 08-786 44 98

Pernilla Zethraeus (v)
oppositionsråd
tel: 026-17 81 22

Experter

Wanja Lundby-Wedin
LO:s andra ordförande

Elisabeth Rynell
författare

Marcus Storch
direktör

Sekretariat

Huvudsekreterare
Erik Amnå, *fil dr*
tel: 019-30 30 67

Biträdande sekreterare
Margareta Meyer
tel: 08-405 49 16

Seminarieansvarig
Anders Ljunggren
tel: 08-405 16 54

Assistent
Helena Svensson
tel: 08-405 46 04

DEMOKRATI
Utredningen

POSTADRESS: 103 33 Stockholm. BESÖKSADRESS: Regeringsgatan 30-32

TEL: 08-405 49 16. FAX: 08-411 24 67

E-POST: margareta.meyer@justice.ministry.se

Demokratiutredningens skriftserie

Redaktör Erik Amnå

1. **Demokratins räckvidd.** Dokumentation från ett seminarium (SOU 1998:55)
2. **En god affär i Motala.** Journalisternas avslöjanden och läsarnas etik (SOU 1998:63)

Den parlamentariskt sammansatta Demokratiutredningen analyserar den svenska folkstyrelsens förutsättningar inför 2000-talet. Det sker i ljuset av bl.a. globaliseringen, EU-medlemskapet, förändringarna i medielandskapet, den nya IT-tekniken, förnyelsearbetet inom offentlig förvaltning och folkrörelsernas förändringar. Vid sekelskiftet ska utredningen presentera en sammanvägd analys i ett slutbetänkande.

Utredningen vill redan under arbetets gång bidra till att fördjupa demokratidebatten genom

- offentliga seminarier runt om i landet
- webbplatsen www.demokratitorget.gov.se med fria debatter och möjligheter att informera sig om och föra dialog kring Demokratiutredningen
- en skriftserie med essäer, debattartiklar, seminarieinlägg och forskarantologier.

I denna debattskrift analyseras lokaltidningarnas roll för det offentliga samtalet. Utifrån den s.k. Motalaaffären resonerar tre kommunikationsforskare kritiskt kring vad som i dag utmärker den journalistiska praktiken och vilka relationer som utvecklats mellan politiker och journalister.

I en efterskrift kommenteras forskarnas ståndpunkt av Allmänhetens pressombudsman (PO).

FRITZES
OFFENTLIGA
PUBLIKATIONER

POSTADRESS: 106 47 STOCKHOLM
FAX 08-690 91 91, TELEFON 08-690 91 90
E-POST: fritzes.order@liber.se
INTERNET: www.fritzes.se

ISBN 91-38-20926-8
ISSN 0375-250Y